

**СУБСТАНЦІЙНІ ВЛАСТИВОСТІ МЕТОДУ
ВАЛЮТНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

**SUBSTANTIVE PROPERTIES OF THE METHOD
OF CURRENCY-LEGAL REGULATION**

У статті проведено дослідження субстанційних властивостей валютно-правового регулювання. Необхідність визначення основних прийомів і способів здійснення валютно-правового регулювання викликана потребою в забезпеченні нормативної стабілізації ситуації на валютному ринку, прийняттям законодавства й здійсненям політики, яка вдосконалив структуру внутрішнього валютного й зовнішнього валютного ринків. У науковій літературі проблема методу валютно-правового регулювання досить часто підміняється дослідженням принципів валютного регулювання або ж визначенням інструментів валютного регулювання, що своєю чергою має деструктивний вплив на формування системи валютних відносин і сприяє виникненню прогалин і фікцій у регулюванні валютно-правової дійсності.

Визначено, що валютне право як інститут особливої частини фінансового права складається з правових норм, котрі регулюють відносини, що виникають і відбуваються в процесі розподілу й перерозподілу внутрішнього валового продукту й національного доходу з приводу валюти й/або валютних цінностей. Можна стверджувати, що валютне регулювання зумовлено публічно-правовою природою фінансового права та його методами правового регулювання фінансових відносин.

Установлено й обґрунтовано, що метод валютно-правового регулювання – це система способів, прийомів, за допомогою яких держава (в особі уповноважених державних органів), територіальна громада (в особі органу місцевого самоврядування) забезпечують належну поведінку учасників валютних правовідносин.

Доведено, що субстанційними властивостями методу валютно-правового регулювання є: майновий аспект, оскільки існує в площині підтримання стабільних відносин у сфері розподілу й перерозподілу внутрішнього валового продукту й національного доходу в частині валюти й валютних цінностей; пріоритетність імперативних прийомів (дозволяє здійснювати правове регулювання одного з основних публічно-правових інтересів – публічних фінансів (в частині валютних ресурсів), забезпечуючи водночас реалізацію соціально-економічних інтересів суспільства)), однак це не виключає застосування диспозитивних способів; самостійність учасників – можливість здійснення будь-яких валютних операцій, які не заборонені чинним законодавством, запроваджена система валютного нагляду, що має здійснюватися без втручання в діяльність суб'єктів, котрі здійснюють валютні операції; використання таких юридичних можливостей впливу з метою забезпечення необхідної поведінки учасників валютних правовідносин як позитивного обов'язку, дозволу, заборони, погодження, правових рекомендацій, заохочення, договірно-правового регулювання.

Ключові слова: валютне право, метод валютного регулювання, публічно-правовий метод, приватноправовий метод, припис, заборона, дозвіл, рекомендація, заохочення.

In the article, the author investigates the substantive properties of currency legal regulation. There is a need to determine the basic techniques and methods of currency regulation. This is due to the need to ensure regulatory stabilization of the situation in the

© ВДОВІЧЕНА Л.І. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного права (Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича)

© ПИЛИП В.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

foreign exchange market, the adoption of legislation, the implementation of policies that will improve the structure of domestic and foreign exchange markets. In the scientific literature, the problem of currency regulation is often replaced by the study of currency regulation, or the definition of instruments of currency regulation – which, in turn, has a destructive effect on the formation of monetary relations and contributes to gaps and fictions in regulating currency reality.

It is determined that currency law as an institution of a special part of financial law. It consists of legal norms that regulate the relations that arise and occur in the process of distribution and redistribution of gross domestic product and national income on currency and / or currency values. It can be argued that currency regulation is due to the public law nature of financial law and its methods of legal regulation of financial relations. Also it is established and substantiated that the method of currency legal regulation is a system of ways and means by which the state (represented by authorized state bodies), territorial community (represented by local government) ensure proper behavior of participants in foreign exchange relations.

Substantial properties of the method of currency regulation are: property aspect – because it exists in the field of maintaining stable relations in the distribution and redistribution of GDP and national income in terms of currency and currency values; priority of imperative methods (this allows for legal regulation of one of the main public law interests – public finance (in terms of foreign exchange resources), and ensures the implementation of socio-economic interests of society)), but this does not preclude the use of dispositive methods; independence of participants is allowed – the possibility of carrying out any foreign exchange transactions that are not prohibited by current legislation, introduced a system of foreign exchange supervision, which should be carried out without interfering in the activities of entities engaged in foreign exchange transactions; use of such legal opportunities of influence for the purpose of maintenance of necessary behavior of participants of currency legal relations as a positive obligation, permission, prohibition, the coordination, legal recommendations, encouragement, contractual and legal regulation.

Key words: *currency law, method of currency regulation, public law method, private law method, prescription, prohibition, permission, recommendation, encouragement.*

Постановка проблеми. Аналізуючи тенденції правового регулювання валютного ринку України, варто зазначити, що він розвивається в складних соціально-економічних умовах. Серед основних проблем, які потребують швидкого розв'язання, можна виділити такі: тенденцію до девальвації національної валюти стосовно іноземних валют, що призводить до зростання інфляції; необхідність регулювання ситуації на валютному ринку шляхом створення нового законодавства; втрата довіри до національної валюти, що привело до зростання рівня доларизації. Такі проблеми створюють дисбаланс на валютному ринку, негативно впливають на економіку, порушують стабільність національної валюти, а саме тому потребують негайного розв'язання, і насамперед правового врегулювання використання як готівкової, так і безготівкової валюти. Визначаючи валютне право як інститут особливої частини фінансового права, що складається з правових норм, які регулюють відносини, котрі виникають і відбуваються в процесі розподілу й перерозподілу внутрішнього валового продукту й національного доходу з приводу валюти й/або валютних цінностей, можна стверджувати, що валютне регулювання зумовлено публічно-правовою природою фінансового права та його методами правового регулювання фінансових відносин. Однак категорія методу правового регулювання фінансових відносин тривалий час залишалася поза полем спеціально-правових наукових досліджень (обмежуючись ракурсом регулювання «фінансів»), ізольовано презумпцією тези про тотожність методів фінансового й адміністративного права з переважанням імперативних нормативів. Розвиток науки фінансового права, актуалізація фінансово-правового регулювання суспільних відносин, виникнення нових інститутів (договори у фінансовому праві) і модифікація системи фінансового законодавства стали передумовами становлення теорії про оригінальність методу фінансового права, і методу валютно-правового регулювання зокрема.

Ступінь наукової розробки. Вивчення методу валютного регулювання є необхідним і закономірним процесом у розвитку сучасної фінансової науки. Критерії, відповідно до яких інститут права позиціонується в розряді самостійних, конструктивно займають своє місце в теорії права. Пріоритетні питання валютного регулювання не раз ставали об'єктом правових наукових

досліджень. Однак переважно увага приділялася принципам регулювання валютних правовідносин, суб'єктам валютних правовідносин, інструментам валютного регулювання, зокрема такими вченими, як: Ж.В. Завальна, М.В. Старинський, Я.М. Крупко, Р.В. Лавров, Т.П. Бабійчук та інші. Високо оцінюючи їхній науковий доробок, відзначимо, що внесення змін до валютного законодавства сприяло розвитку нових тенденцій у здійсненні валютних операцій, удосконаленні й зміні елементів валютного регулювання, що потребує подальшого дослідження. З огляду на це осмислення та визначення субстанційних властивостей методу валютного регулювання видається актуальним для сучасної фінансової науки.

Метою статті є дослідження, виявлення та аргументація субстанційних властивостей методу валютного регулювання як похідних від властивостей методу фінансового права.

Виклад основного матеріалу. Метод правового регулювання в усьому механізмі впливу права є фактором, що безпосередньо впорядковує суспільні відносини. Об'єктивно встановлений вольовий момент поведінки учасників суспільних відносин являє собою той фактор, за допомогою якого публічні потреби безпосередньо переводяться в площину впорядкованого суспільного відношення. І лише за умови якісного конструктивного діалогу учасники досягають бажаного для суспільства результату правового регулювання, тобто метод виконує своє пряме призначення. Це ще раз підкреслює справедливість висновку про те, що право впливає безпосередньо не на суспільні відношення та навіть не на поведінку учасників таких відносин, а на волю сторін (їх публічні потреби), їх здатність свідомо керувати своєю поведінкою, спрямовувати її на досягнення потрібного результату з метою задоволення публічних потреб та інтересів суспільства.

Національний банк України як компетентний уповноважений орган валютного регулювання та проведення валютної політики повинен удосконалювати механізми валютного регулювання, своєчасно реагувати й адекватно вноормувувати валютну політику, забезпечивши прийняття відповідної нормативно-правової бази. Однак варто врахувати й той момент, що Конституція України (стаття 99) лише констатує, що грошовою одиницею країни є гривня, а забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України (далі – НБУ). Отже, НБУ монопольно проводить емісію національної валюти й організовує готівковий грошовий обіг (стаття 7 Закону про Національний банк України) [1]. Складається враження, що монетарний суверенітет належить не безпосередньо державі, а одному з її центральних органів управління. Оцінювати вірність такого висновку можуть тільки юристи-конституціоналісти [2, с. 97].

Валютне регулювання визначає порядок міжнародних розрахунків і проведення валютних операцій, закріплене національним законодавством і міжнародними угодами [3, с. 8]. Національна система валютного регулювання пов'язана із системою валютних відносин на території держави, які регулюються національним законодавством і нормами міжнародного права. Її основна функція полягає у формуванні й підтримці системи взаємодії національних і світових грошей [4, с. 389]. Тому за допомогою валютного регулювання держава прагне захистити національну валюту, підтримати її стійкість, забезпечити потрібний рівень валютних резервів країни тощо. Тому часто в науковій літературі відзначається, що під валютним регулюванням слід розуміти діяльність держави в особі уповноважених нею органів (органів валютного регулювання та контролю) щодо застосування адміністративних та економічних методів впливу на учасників валютних правовідносин у процесі реалізації ними валютної політики держави [5, с. 236].

Основним методом регулювання валютних правовідносин традиційно називають публічно-правовий метод владних приписів. Однак варто особливо підкреслити, що розгорнутого дослідження питання в останні десятиліття в правовій науці по суті не проводилося. Між тим нате пер у валютній сфері все більше використовуються і приватноправові методи правового впливу. Адже законодавство й банківська система повинні надавати суб'єктам валютного ринку таку кількість інструментів, які забезпечували б як здійснення розрахунків, так і покриття ризиків, що виникають у зв'язку із цим. Водночас правові інструменти повинні забезпечувати гнучкість і можливість швидкого й адекватного реагування на зовнішні чинники, динамічний характер яких має конструктивний вплив на валютний ринок. Така ситуація зумовлена тим, що в предметі й методі правового регулювання відбивається механізм правового регулювання валютних відносин, під яким необхідно розуміти сукупність взятих у своїй органічності, єдності й взаємозв'язку правових засобів, за допомогою яких держава здійснює вплив на суспільні відносини, пов'язані з утворенням, розподілом і використанням валютних ресурсів [6, с. 458].

Метод валютно-правового регулювання – це специфічний спосіб, за допомогою якого держава (в особі уповноважених державних органів), територіальна громада (в особі органу

місцевого самоврядування) забезпечують належну поведінку учасників валютних правовідносин. Якщо предмет валютно-правового регулювання визначає, які суспільні відносини регулюються валютним правом, то метод валютно-правового регулювання пояснює, яким чином здійснюється регулювання таких відносин, за допомогою яких правових прийомів і засобів досягається визначена мета такого регулювання.

Однак характер способів впливу на поведінку учасників валютних відносин буде залежати від ряду умов: по-перше, порядку виникнення, зміни, припинення валютних правовідносин; по-друге, загального юридичного становища учасників валютних правовідносин (правосуб'єктністю); по-третє, характеру встановлення прав і засобів забезпечення виконання обов'язків учасників валютних правовідносин. Тому специфіка методу валютного права більшою мірою обумовлена особливостями предмета правового регулювання такого інституту фінансового права. Це своєю чергою ще раз підкреслює, що метод валютного права має похідний характер від методів фінансового права. Однак така позиція не є домінуючою в науковій літературі. І більшою мірою валютне регулювання пов'язують із ще однією групою однорідних відносин, які входять до фінансового права, – це грошово-кредитні відносини. Так, для прикладу, відзначається, що валютне регулювання становить собою комплекс економічних і правових заходів у сфері валютних відносин, спрямованих на впорядкування руху валютного капіталу на внутрішньому ринку держави. Валютне регулювання є складовою частиною системи грошово-кредитного регулювання та поряд з іншими засобами державно-правового регулювання спрямоване на реалізацію пріоритетних напрямів економічної політики держави. Таким чином, валютне регулювання становить собою одну з форм державного впливу на учасників валютних відносин за допомогою різних методів, що мають адміністративну й економічну природу [5, с. 236].

З метою формування нової ліберальної системи валютного регулювання 21 червня 2018 року прийнято Закон України «Про валюту і валютні операції» [7]. У результаті нового підходу до унормування валютної діяльності було змінено валютний контроль на валютний нагляд як систему заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій та уповноваженими установами валютного законодавства. Покладено початок переходу від системи тотального валютного контролю за кожною операцією до валютного нагляду, побудованого за принципом «більше ризиків – більше уваги, менше ризиків – менше уваги». Крім того, визначальною метою правового регулювання валютних відносин є створення ефективного правового механізму валютного регулювання шляхом нормативного закріплення статусу резидентів і нерезидентів, принципів проведення валютних операцій, повноважень і функцій органів валютного нагляду, відповідальності за порушення валютного законодавства. Водночас варто відзначити, що в науковій літературі підкреслюється приналежність валютних відносин до фінансового права. Зокрема, відзначається, що валютні правовідносини є специфічним видом фінансових правовідносин і регулюють, з одного боку, здійснення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності операцій на міжнародному валютному ринку, а з іншого, – діяльність держави та її уповноважених органів зі створення та використання валютних фондів; валютним відносинам притаманні риси фінансового права, що дозволяє стверджувати, що такі відносини у своїй сукупності утворюють один з інститутів фінансового права й входять до предмета фінансового права [8, с. 1076].

У такому разі послідовним продовженням буде виділення ознак методу валютного права, котрі зумовлені властивостями його як інституту фінансового права. По-перше, майновий аспект методу валютного права проявляється в тому, що його вектор лежить у площині підтримання стабільних відносин у сфері розподілу й перерозподілу внутрішнього валового продукту (далі – ВВП) і національного доходу в частині валюти й валютних цінностей. По-друге, переважна імперативність методу валютного права дозволяє здійснювати правове регулювання одного з основних публічно-правових інтересів – публічних фінансів (у частині валютних ресурсів), забезпечуючи водночас реалізацію соціально-економічних інтересів суспільства в цілому, й окремих осіб зокрема. По-третє, допускається певна самостійність владних суб'єктів у виборі форм і варіантів здійснення покладених на них валютно-правових обов'язків, а також можливість наділення окремими владними повноваженнями господарюючих суб'єктів, а в окремих випадках – і фізичних осіб. По-четверте, валютне право використовує такі юридичні можливості впливу на суспільні відносини з метою забезпечення необхідної поведінки учасників валютних правовідносин: позитивного обов'язку, дозволу, заборони, погодження, правових рекомендацій, заохочення, договірно-правового регулювання.

Визначення методу валютно-правового регулювання зумовлено своєрідністю суспільних відносин (фінансових відносин), тому можна стверджувати про характерність для нього

поєднання двох методів правового регулювання, які на кожному етапі регулювання валютних відносин можуть набувати пріоритетного (однак не самостійного) значення, а саме публічно-правового (імперативного) і приватноправового (диспозитивного).

Сфера валютних правовідносин є досить важливою для ефективного економічного розвитку нашої держави. І, як наслідок, для прийняття уповноваженими державою органами нормативних та адміністративних актів, які створюють об'єктивну схему дозволеної поведінки для суб'єктів валютних правовідносин, а також визначають способи функціонування та можливі функції учасників таких відносин. Саме тому визначальним і конститутивним для валютного права є метод імперативних приписів, що забезпечує умови для чіткого виконання учасниками валютних правовідносин покладених на них обов'язків і реалізації прав.

Публічно-правовий метод (імперативний) базується на владному підпорядкуванні одного суб'єкта іншому. Характерними рисами методу є: формування та використання правовідносин за схемою «наказ – виконання» (учасник відносин, який приймає рішення (наприклад, Національний банк України), не пов'язаний згодою іншого учасника, на якого вони спрямовані); суб'єкти, які виконують владні, управлінські чи інші функції, діють на свій розсуд у межах наданих повноважень; регулює підстави виникнення валютних правовідносин, виходячи з того, що за наявності певного юридичного факту суб'єкт права зобов'язаний вступити в таке відношення та виходити з розпорядження закону, а не з власної волі; характеризується юридичною нерівністю суб'єктів, коли одні з них володіють однобічними юридично-владними повноваженнями щодо інших суб'єктів, тоді як останні не мають адекватних повноважень стосовно керуючих суб'єктів.

Приватноправовий метод (диспозитивний) регулювання валютних правовідносин має такі характерні риси: рівність учасників валютних правовідносин; автономність учасників валютних правовідносин, що дозволяє вільно формувати волю та здійснювати свої права відповідно до своїх інтересів; самостійність учасників валютних правовідносин, що виражається в можливості самостійно розпоряджатися майном, яке їм належить, і нести самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями; можливість вибору поведінки учасниками валютних правовідносин у рамках закону (диспозитивність).

Ураховуючи публічно-правовий і приватноправовий характер методу валютного права й визначаючи його як систему прийомів і способів правового впливу на поведінку учасників валютних відносин, можна конструктивно визначити такі способи:

- 1) припис – розпорядження здійснити певні дії, наприклад, отримання ліцензії на право здійснення валютних операцій;
- 2) заборона – накладення обов'язку не здійснювати певні дії, наприклад, не здійснювати валютних операцій без ліцензії на право здійснення валютних операцій;
- 3) дозвіл – юридичний дозвіл здійснювати чи не здійснювати дії, наприклад, здійснення валютнообмінної операції фізичною особою;
- 4) рекомендація – надає суб'єкту право вибору варіанта поведінки учасниками валютного ринку, не виказуючи переваги жодному з можливих варіантів;
- 5) заохочення – також розглядається як самостійний метод правового регулювання та обов'язково передбачає настання реальних матеріальної чи іншої користі для суб'єкта валютних правовідносин, що виконає певний припис.

Припис як спосіб правового регулювання суспільних відносин виражається в покладанні відповідною правовою нормою прямого юридичного обов'язку здійснити певні юридично значущі дії в умовах, передбачених такою нормою (наприклад, згідно зі статтею 10 Закону України «Про валюту і валютні операції» суб'єкти валютних операцій – резиденти зобов'язані надавати інформацію про їхні валютні операції уповноваженим установам, через які здійснюються такі валютні операції [7]). Сутність *заборони* як виду правового впливу на валютні правовідносини полягає в тому, що правова норма покладає на своїх адресатів юридичний обов'язок утримуватися від здійснення певних значущих дій в умовах, які передбачені відповідною нормою (наприклад, нормою статтею 48 Закону України «Про Національний банк України» не допускається використання золото-валютного резерву для надання кредитів і гарантій резидентам і нерезидентам України [1]). *Дозвіл* є суб'єктивним юридичним правом, якому властива міра можливої поведінки, що забезпечує можливість вибрати варіант власної поведінки (наприклад, під час здійснення валютної операції). У фінансовому праві такий метод застосовується, наприклад, під час визначення повноважень органів державної влади й місцевого самоврядування, які здійснюють фінансову діяльність. Його сутністю є можливість суб'єктів діяти на свій розсуд, але в межах наданих їм повноважень із метою виконання покладених на них функцій (наприклад, згідно зі статтею 4

Закону України «Про валюту і валютні операції» резиденти мають право набувати валютні цінності за кордоном, здійснювати їх транскордонне переміщення та (або) транскордонний переказ з урахуванням обмежень, визначених Законом [7]).

Менш поширені в системі правового регулювання валютних відносин способи рекомендацій і заохочень. Використання таких прийомів зумовлено ліберальними тенденціями, що розвиваються, нової фінансової політики держави. *Рекомендація* надає суб'єкту (учаснику валютних правовідносин) право вибору варіанта поведінки, не виказуючи переваги жодному з можливих варіантів. *Заохочення* також розглядається як самостійний метод правового регулювання валютних правовідносин та обов'язково передбачає настання реальних матеріальної чи іншої користі для суб'єкта валютного ринку, який виконає певний припис.

Однак варто зробити застереження про те, що використання як приватноправових способів впливу на поведінку учасників валютних правовідносин не повинно мати беззастережний характер, адже, як відзначає К. Пістор, «контроль над грошово-кредитними справами є важливою частиною справжнього суверенітету <...>, актуальність і важливість територіального суверенітету проти валютного суверенітету змінилися на користь останнього – зміна йде рука об руку зі зростанням кредитних фінансових систем» [9, с. 491].

Висновки. Отже, в умовах лібералізації валютно-правового регулювання використання як публічно-правового, так і приватноправового методів впливу на учасників валютних правовідносин має системний і конструктивний характер. За своїм функціональним навантаженням метод валютно-правового регулювання – це система способів, прийомів, за допомогою яких держава (в особі уповноважених державних органів), територіальна громада (в особі органу місцевого самоврядування) забезпечують належну поведінку учасників валютних правовідносин. Основними субстанційними властивостями методу валютно-правового регулювання визначаємо: майновий аспект, оскільки існує в площині підтримання стабільних відносин у сфері розподілу й перерозподілу ВВП і національного доходу в частині валюти й валютних цінностей; пріоритетність імперативних прийомів (дозволяє здійснювати правове регулювання одного з основних публічно-правових інтересів – публічних фінансів (в частині валютних ресурсів), забезпечуючи водночас реалізацію соціально-економічних інтересів суспільства), однак це не виключає застосування диспозитивних способів; самостійність учасників – можливість здійснення будь-яких валютних операцій, які не заборонені чинним законодавством; систему валютного нагляду, який має здійснюватися без втручання в діяльність суб'єктів, які здійснюють валютні операції; використання таких юридичних можливостей впливу з метою забезпечення необхідної поведінки учасників валютних правовідносин як позитивного обов'язку, дозволу, заборони, погодження, правових рекомендацій, заохочення, договірно-правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 року № 679-ХІV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
2. Шаров О.М. Монетарний суверенітет в умовах глобалізації. *Фінанси України*. 2019. № 6. С. 93–117.
3. Бартош О.М. Валютне регулювання в умовах сьогодення. *Фінансовий простір*. 2018. № 2 (30). С. 8–13.
4. Енциклопедія для банкіра : у 2 т. Том 2 (практична термінологія) / за заг. ред. Т.С. Смо-вченко, Р.А. Слав'юка. Київ : Університет банківської справи Національного банку України, 2013. 547 с.
5. Старинський М.В. Валютні правовідносини: теоретико-методологічний аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 ; Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2016. 441 с.
6. Фінансове право: підручник / С.О. Алісов, Л.К. Воронова, С.Т. Кадькаленко та ін. ; керівник авт. колективу і відп. ред. Л.К. Воронова. 3-е вид., виправлене та доповнене. Харків : Фірма «Консум», 1999. 496 с.
7. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21 червня 2018 року № 2473-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19>.
8. Шевчик О.С. Валютні правовідносини як специфічний вид фінансових правовідносин. *Форум права*. 2012. № 1. С. 1075–1080. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12socvfp.pdf>.
9. Pistor K. From Territorial to Monetary Sovereignty. *Theoretical Inquiries in Law*. 2017 No. 18 (2). P. 491–517. DOI: <https://doi.org/10.1515/til-2017-0022>.